

HÂCE AHMET YESEVÎ'NİN DİNLENDİĞİ MEKÂN

Dr. Kâmil UĞURLU*

Hâce Ahmet Yesevî, şimdi adı Türkistan olan Yesi şehrinde 1166 yılında vefat edince büyük bir tören düzenlendi. Bu büyük törenden sonra da küçük bir türbeye defnedildi.

Burası kısa zaman içinde Ortaasya'nın en ünlü ziyaretgâhlarından biri oldu. Bu küçük türbe, Asya'nın geniş bozkırlarında yaşayan Türkler için ümit ve çâreler dağıtan, şifalar sunan bir odak oldu. Geçen zaman bu türbenin ününü artırdı. Ünü artıkça ziyaretçisi ziyadeleşti.

Ve o tevazuundan hiçbir şey kaybetmeden, bugüne kadar, derin bir sükûnet içinde ziyaretçilerini kabule ve şifa dağıtmaya devam etti.

Tarihler kaydederler ki, bir gün Emir Timur, onun vefatından takriben 230 yıl sonra Buhara'ya sefer eylerken, Türkistan'a uğradı. Bu mübârek türbeyi ziyaret etti.

Gece rüyasında Hz. Yesevî'yi gördü. Kendisine:

“Ey Emir, Buhara'ya tez ulaşasın. İnşaallah sana orada fetih nasib olacaktır. Senin başından çok hadiseler geçse gerektir. Zaten oranın insanları senin gelmeni beklemektedirler.”

Timur bu müjdeye sevindi. Ve şükretti. Ertesi günü de şimdiki külliyeinin inşası için Yesi hâkimine akçe tahsis edip tamir yapılmasını emretti.

Bazı tarihçiler bu olayı farklı yorumlarlar.

Altınorda Devletini henüz ortadan kaldıran Timur'un, dökülen Türk kanından rahatsızlık ve pişmanlık duyduğu için, gerek kendi vicdanını, gerekse tebaası nezdinde adını aklamak üzere böyle bir işe teşebbüs ettiğini anlatırlar. Bâzıları ise, onun bozkırdaki ürkütücü şöhretine mistik bir boyut eklemek düşüncesiyle bu tamir işini düşündüğünü söylerler.

* S.Ü. Mim.Müh. Fak. Öğr. Üyesi.

Yapım konusu, başlangıçta gerçekten tamir olarak ele alındı. Fakat kısa süre içinde bu faaliyet bir “yeniden yapım”a dönüştü. Timur Devri sanatıyla ilgilenen araştırmacılar, inşaatın bâzı kritik ölçülerinin Timur tarafından saptandığını ve kendisinin konuyla bizzat ilgilendiğini bildirirler.¹

İnşaatın teknik sorumluluğunu Ubeydullah Sadr adında bir kişinin yürüttüğü kayıtlarda görülmektedir.

Külliyeye, Timur Devri sanatının başeserlerinden biridir. Orta Asya mimarisinin bütün özelliklerini taşıyan yapıdaki mükemmel mimari koordinasyon, iç ve dış bezemelerdeki zorlamasız uyum, bu uygulamada sanki mimari proje, hatta maket kullanıldığı hissini uyandırmaktadır. Gerçekten, dış cephede belirli bir noktadan başlayan ve külliyei çepeçevre sardıktan sonra başladığı noktada eksiksiz ve zorlamasız sona eren kompozisyonların tesadüfi olmadığı açıktır.

Külliyeye planda dikdörtgen bir kuruluşa sahiptir. Ölçüleri 46,5 x 65 m.dir. Taç kapının kemer yüksekliği 18,2 m.dir. Kapının yerden yüksekliği ise 37,5 m.dir. Plân asimetriktir. Mekânlar iki katta düzenlenmiştir. Otuz beş bölüm, otuzbeşi de farklı fonksiyonlar için ve farklı biçimde düzenlenmiş ve ana mekân etrafına sıralanmıştır. Zamanına göre önemli bir yeniliktir.

Fakat asıl önemli olan taraf bu yapının, Türk yapı sanatına ve mimari anlayışına getirdiği yeniliklerdir.

Bunlardan birincisi modülasyon fikrinin bu yapıyla dini yapılara ilk defa uygulanmış olmasıdır. Burada kullanılan modül 60,6 cm. dir. Projenin bütün ölçülerinde bu modülün tam, yarım ve çeyrek ölçüleri kullanılmış ve kusursuz nisbetler sağlanmıştır.

Burada kullanılan ölçü ve mimari formların geliştirilmesinde, devreye sokulan asimetrik ve geometrik esasların temelinde Farabî'nin ortaya koyduğu matematik prensipler vardır. Bu prensipler daha sonra geliştirilerek hem doğulu, hem de batılı yapı ustalarınca kullanılmış ve matematik bir disiplin içinde yeni mimari düşüncelerin geliştirilmeleri sağlanmıştır.

İkinci önemli yeniliği ise, “Külliyeye” fikrinin bu tesisle ortaya

¹ M.E. Masson. The Mausoleum of Hodja Ahmed Yasevi. Taşkent.

konulmuş olmasıdır.

Farklı fonksiyonları karşılayan üniteler burada ve ilk defa, birbirlerini tamamlar şekilde ortaya getirilmiştir. Halımhana (imaret + mutfak) Kudukhana (kuyular), Mescit, Gorhana (türbe), Aksaray'lar (kütüphaneler) burada belirli bir sistematikte bir araya getirilmişlerdir. Külliyyede büyük portalden girilince ana mekâna, yerli halkın dilinde "Bakır Kazanlı Oda"ya ulaşılmaktadır. Burası adını, içinde bulunan bir metal kazandan almaktadır. Altın + gümüş + bakır + çinko + kurşun + kalay ve demir alaşımından imal edilmiş olan çapı 2,5 m. kazan daha önce Leningrad'a (şimdiki St. Petersburg) götürülmüştür. (Şimdi Hermitage'den alınarak tekrar eski yerine konulmuştur).

Mekânın üstünde çapı 18,2 m. olan bir kubbe vardır. Orta Asya'nın en büyük tuğla kubbesidir. İçerden ve dışardan farklı görünüşler verir. Bu kubbeyi taşıyan duvarlar da oldukça zarif ölçülere sahiptir. En kalın yerinde ancak 3 m.yi bulur. Sultan Sencer Türbesinin 17. 20 m.lik kubbesini taşıyan duvarların 6 m. olduğunu düşünürsek bu duvarların fazla kalın olmadığı ortaya çıkar.

Sekiz koridordan teşekkül eden diğer bölümler ile mescide bu ana mekândan ulaşılmaktadır.

Mescid başlı başına bir mimari anıttır. Mekân organizasyonu ve nisbetler olağanüstü güzeldir. Dört duvarında bulunan dört niş ile hacim genişletilmiştir. Duvarlar ve mihrap cephesi mükemmel çini dekorasyona sahip iken, bugün oldukça harap olmuş durumdadır. Şu anda da diğer bölümlerle birlikte restore edilmektedir. Mihrabı çevreleyen bantta Kur'andan ayetler istif edilmiştir.

Ana mekândan son derece sanatkârane işlenmiş ahşap kapıyla Kabir odasına (Gorhana) geçilmektedir. Kapıların kaysı ağacından olduğu, demir bir çerçeveye alındığı görülmektedir. Kapı işlemlerinin Sefer Usta adında bir sanatkârın elinden çıktığı bilinmektedir. İşlemler çadır kapılarında da devamlı tekrarlanan Türk motifleridir.

Kabir odasının merkezinde Pir-i Türkistan'ın kabri yer almıştır. Açık yeşil, hareli, yeşime benzer pırıltılı bir mermerden işlenen sandukanın ölçüleri 3,25 x 2,00 m.dir. Yüksekliği 1,20 m.dir. Mekân 7,15 m. x 7,15 m.

kare bir plâna sahiptir. Külliyesinin odak noktasını teşkil etmektedir. Duvarlarda fazla derin olmayan nişler mevcuttur. Çini ile kaplanmıştır.

Kabir odasının üzeri de iki cidarlı ve dilimli bir kubbeyle örtülmüştür.

Mekân, kuzey kapısı denilen bir büyük kapıyla dışarıya açılmaktadır.

Yesevî külliyesinin dış duvarlarındaki bezeme, Orta Asya sanatının tipik özelliklerini göstermektedir. Dış duvarlar üç bölüme ayrılarak dekore edilmiştir. En üstteki bölüm plâstik değeri yüksek, ustaca istif edilmiş yazı elemanlarıyla bezenmiştir. Külliyei çepeçevre kuşatır. İkinci bölüm geometrik desenlerin ağırlıkta olduğu bir kısımdır. Verrev işlenmiş motifler, tuğlaların enine, bazan boyuna ve kılıcına konulmalarıyla sağlanmıştır. Geometrik desenlerin içinde, kufi stilde işlenmiş İsm-i Celâl'ler yer almaktadır. Mavi, lâcivert ve mor renkler ağırlıktadır.

En alttaki kısmı ise kaidedir. 1,85 m. yüksekliktedir. Çini kompozisyonlar burada da sıralanmaktadır.

Çini işlemleri Hoca Hasan El Şirazi adında bir ustanın yaptığı, kabir odasının dilimli kubbesini ise Şems Abdulvahab El Şirazi isimli bir çini ustasının işlediği bilinmektedir. Bu ustaların adı bir kitabeyle bu bezemelerin arasına konulmuştur.

Külliyesinin girişinde, sağ ve sol tarafta bulunan minareler ve girişin üstüne eklenen kuleler daha sonra, 19. yy.da eklenmiştir ve savunma maksatlıdır. Bu eklemeler ve kerpiçle yapılan tahkimat, diğer elemanlar arasında oldukça kaba görünmektedir.

Ana girişin inşası Timur'un sağlığında tamamlanamamıştı. Daha sonra (takriben yüzyıl sonra) Buhara Emiri Abdullah Han bu inşaatı tamamlamıştır. Şu anda portalin sövelerinde bulunan ahşap uzantılar o zamandan (1583) kalmadır ve iskele elemanlarıdır.

Külliye şu anda restore edilmektedir. Dokuzuncu restorasyondur. Bunun üçünü Ruslar, beşini de Özbekler yapmışlardır. Yapıda meydana gelen çatlamların esas sebepleri araştırılmadan, sadece harap olan yerlerin gözenmesi şeklinde yapılan onarım çalışmaları çoğu zaman faydadan çok zarar getirmiştir. Çünkü çatlak kapatmak için yüklenen malzeme, binayı güç

durumlara sokmuştur.

Zemin suyunu kontrol etmek için Ruslar tarafından açılan drenaj kanalları beklenen sonucu tam olarak vermemiştir. Ve dolayısıyla şu an bile zemin suyu kontrol altına alınabilmiş değildir. Daha önce Türkistanlı ustaların külliye içine açtıkları on üç kuyu ile kontrol altına alınan zemindeki bu yeraltı suyu, kuyuların kapatılmasıyla kontrol edilemez duruma gelmiştir.

Bugün devam eden restorasyon faaliyetinde de bu durumun gereği kadar üzerinde durulmadığı gözlenmiştir.

Bu sebeple, temenni edilmez ama, bu seferki onarımın da son olmayacağını tahmin etmek fazla güç değildir.
